

Opća strategijska orijentacija i moguće opcije političkih i intelektualnih elita u Srbiji

JOSIP ŽUPANOV*

Sažetak

Nakon što je sekularna strategijska orijentacija političkih i intelektualnih elita u Srbiji *Drang nach Westen* vojno poražena u Hrvatskoj, postavlja se pitanje: koje su sada moguće strategijske opcije srbijanskih nacionalnih elita? Teorijski, moguće su tri opcije: (1) radikalna strategijska reorijentacija: potpuno napuštanje dotadašnje orijentacije i utvrđivanje novih strategijskih prioriteta; (2) predah i prikupljanje snaga za novu rundu - za reprezentiranje taktičke varijante iz 1991.; (3) koncipiranje nove taktičke varijante sračunate na dulji rok, pri čemu bi se strateški ciljevi postizali korak po korak, "miroljubivim sredstvima". Autor smatra da je najvjerojatniji izbor treća opcija, premda još nema naznaka da je takav izbor doista izvršen. No, pretpostavljajući da bi takav izbor mogao biti izvršen, autor razmatra probleme i poteškoće s kojima će se u tom slučaju suočiti političke i intelektualne elite u Srbiji.

U svakoj ozbiljnoj raspravi o političkim i intelektualnim elitama u Srbiji (SRJ) nezaobilazno je pitanje: kakva je bila njihova opća strategijska orijentacija u minulom razdoblju i je li se u čemu promijenila, te s kakvim se strategijskim opcijama te elite danas susreću i kakav će biti njihov izbor u neposrednoj budućnosti. Strategijska orijentacija i izbor opcije u velikoj će mjeri utjecati na buduće ishode u ovom dijelu Europe.

Općenito bi se moglo reći da je opća strategijska orijentacija intelektualnih elita u Srbiji - od Načertanija do Memoranduma - bila *Drang nach Westen*. U praktičnoj provedbi, koja je primarno zadatak političkih elita, ta je strategijska orijentacija, nakon polovičnih uspjeha i neuspjeha različitih taktičkih varijanti, dosegla kulminaciju 1991. Ekstremna taktička varijanta, što je tada primijenjena, doživjela je neuspjeh, barem u Hrvatskoj. Što nakon tog neuspjeha? Srbijanske političke elite, bez obzira na to koja će od njih izbiti na državno kormilo, suočit će se s trima teorijski mogućim opcijama:

1. potpunim napuštanjem dotadašnje orijentacije i utvrđivanjem novih strategijskih prioriteta (radikalna strategijska reorijentacija),

* *Josip Županov*, redoviti član HAZU, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu u mirovini.

2. predahom i prikupljanjem snaga za novu rundu (repriza taktičke varijante iz 1991.), koja bi ovaj put trebala završiti uspješno;
3. koncipiranjem neke nove taktičke varijante sračunate na dulji rok, gdje bi se osnovni cilj postizao korak po korak, “miroljubivim sredstvima”.

Na izbor će svakako utjecati intelektualne elite, kojima tradicionalno pada u dio da “teorijski” elaboriraju odabranu opciju i da je legitimiziraju u nacionalno-kulturnim okvirima.

Koja će opcija biti odabrana, to je danas teško reći, ali se može procijeniti vjerojatnost izbora za svaku od njih. Moja je procjena - uz pretpostavku *rebus sic stantibus*, tj. da novonastali geopolitički unipolarizam u Europi neće biti zamijenjen nekim novim bipolarizmom - sljedeća:

1. Najmanje je vjerojatna prva opcija, njezina je vjerojatnoća jedva nešto veća od nule.
2. Nešto je vjerojatnija druga opcija, ali je po mojoj procjeni njezina vjerojatnost puno manja od pedeset posto.
3. Od sve tri opcije najvjerojatnija je treća, ali je, po mojoj procjeni, upitno premašuje li njezina vjerojatnoća pedeset posto.

U daljnjem izlaganju pokušat ću te procjene obrazložiti.

Radikalna reorijentacija

Procjena vjerojatnoće prve opcije (radikalno odricanje od jedne sekularne strategijske orijentacije) temelji se na povijesnom iskustvu. Naime, nešto analogno dogodilo se u Njemačkoj poslije 1945. Bitan uvjet, moglo bi se reći *sine qua non* bio je totalni vojni poraz Trećeg Reicha praćen ne samo općom demonizacijom nacističke ideologije nego, barem u prvim poratnim godinama, i kolektivnom demonizacijom Nijemaca. Projekt “Velike Srbije” nije završio totalnim vojnim porazom, već samo vojnim neuspjehom (i to u Hrvatskoj); ideološka demonizacija toga projekta uvelike je relativizirana općom osudom periferijskog “etnonacionalizma” u koji je velikosrpska ideologija smještena, a kolektivna demonizacija Srba relativizirana je ravnomjernom raspodjelom krivnje i odgovornosti među glavnim akterima u sukobu - Srbima i Hrvatima. S obzirom na takav ishod, bilo bi sasvim nerealno očekivati radikalnu strategijsku reorijentaciju političkih i intelektualnih elita u Srbiji (u SRJ). Zaista ne vidim nikakvih naznaka da se takav proces zbiva u glavnoj struji (*mainstream*) političkih i intelektualnih elita. Pažljivo iščitavanje najnovijeg sporazuma između SRJ i RS pokazuje da ideja “Velike Srbije” nije napuštena, već je samo taktički zamijenjena idejom “Veće Srbije”. To je, također, bitna razlika u usporedbi s Njemačkom poslije 1945.

Pripremanje druge runde

Procjena vjerojatnoće druge opcije temelji se na tome da se iznimno povoljna konstelacija okolnosti za realizaciju velikosrpskog projekta, kakva je postojala 1991., teško više može ikad ponoviti, a sigurno ne u doglednoj budućnosti. Ta se konstelacija sastojala:

1. u neusporedivoj vojnoj nadmoći JNA, koja je čvrsto stala iza Miloševićeva projekta, nad snagama oružanog otpora u Hrvatskoj;
2. u ekonomskoj nadmoći, koja se temeljila na tome što je Milošević imao punu kontrolu nad saveznim deviznim rezervama i nad monetarnim sustavom;
3. u tome što je međunarodna zajednica bila snažno raspoložena u prilog održanja jugoslavenske države i nije sa simpatijama pratila osamostaljivanje Hrvatske i Slovenije. Ona je očekivala i priželjkivala da Milošević sredi račune sa “secesionističkim republikama”, ali što brže i sa što manje gužve. Stoga je bila isključena ne samo vojna intervencija već i sama prijetnja vojnom intervencijom. Rat je definiran kao građanski rat, a takva definicija isključuje vanjsku intervenciju.

Može li se takva konstelacija ponoviti u budućnosti? Međunarodni kontekst rata iz 1991., apsolutno ne. Multinacionalna jugoslavenska država definitivno je otišla u povijest, a s njom i “teorije” o “secesiji” i “administrativnim granicama” novonastalih država. Novi vojni sukob više se ne bi mogao podvesti pod definiciju građanskog rata, već bi to bio napad jedne države na drugu, a to znači agresija *tout court*.

Međutim, mnogo je važnije može li Srbija, odnosno SRJ, ponovo izgraditi vojnu nadmoć nad Hrvatskom kakva je postojala 1991.? Teorijski to je moguće, ali praktično neizvedivo. Naime, u izgradnji velike vojne premoći SRJ bi morala startati *ab ovo*: današnja Vojska Jugoslavije kao nasljednica JNA, više je prepreka negoli temelj za takav razvoj. Ona ne daje nikakvu osnovicu za to ni u tehničkom, ni u kadrovskom, ni u organizacijskom smislu, a pogotovo ne u smislu vojne doktrine. Osim toga, takav projekt bio bi prohibitivno skup za onemoćalo srbijansko gospodarstvo. Nestankom savezne kase i prelijevanja sredstava kanalima beogradskog financijskog centra (Beograd je bio ustoličen kao financijski centar bivše države, iako za to nije bilo ekonomskih razloga), srbijansko gospodarstvo mora stajati na vlastitim nogama, a to čak ni ukupno jugoslavensko gospodarstvo, u mnogo povoljnijim uvjetima, nikad nije moglo. Političke su elite sigurno svjesne tih (ne)mogućnosti, a pretpostaviti je da su toga svjesni i važni segmenti intelektualnih elita. Stoga je malo vjerojatno da bi se srbijanske elite opredijelile za opciju koja nema izgleda na uspjeh.

Nova taktička varijanta?

Treća je opcija još nedovoljno definirana, pa je teško suditi o njezinim izgledima za uspjeh, a stoga i o vjerojatnoći da bude definitivno prihvaćena. Međutim, bez obzira na operacionalizaciju, u jednoj bitnoj stvari ona se razlikuje od druge opcije. Dok druga opcija pretpostavlja potpuno autonomnu akciju političke elite, pri čemu se međunarodna okolina uzima u račun samo kao “*constraint*”, treća bi opcija zahtijevala vješto, pa i kamuflirano, uključivanje elemenata vlastitog projekta u neki širi međunarodni projekt, a to znači da politička elita gubi onu slobodu akcije, što ju je imala u prvoj rundi (1991.). Takvih širih projekata - pod različitim nazivima dakako - ne nedostaje, a srpske ih elite, za razliku od elita u drugim državama nastalim raspadom SFRJ, objeručke prihvaćaju. No tu ostaju bez odgovora dva bitna pitanja:

1. što ako se nastojanja međunarodnih promotora tih projekata izjalove, a ta je mogućnost sasvim realna, jer ni jedan međunarodni činitelj nije spreman u realizaciju takvih projekata uložiti velike resurse, a još manje vojne;
2. ako bi se ti projekti počeli ostvarivati, bilo bi to najprije u gospodarskoj sferi, i dugo bi i ostali u njoj - analogija s nastankom EZ/EU u priličnoj je mjeri nategnuta. Dakle, i novi bi *Drang nach Westen* morao startati u gospodarskoj sferi.

U stanovitom smislu, to bi značilo ponovo zaigrati na neke taktičke varijante, koje su već jednom odigrane i dolaskom Miloševića na vlast napuštene. Dakako, riječ je o investicijama nekadašnjih saveznih banaka i reeksportera u hotele i naselja vikendica na hrvatskoj obali. No ovaj put bi se moralo igrati u neusporedivo težim uvjetima. Prije svega, odakle Srbiji kapital za takva ulaganja? Savezne banke i reeksporteri baštinili su taj kapital od saveznog OIF-a. Novi investitori morali bi kapital pribaviti u inozemstvu. A ozbiljne financijske institucije i poslovni ljudi u zapadnim zemljama vrlo su oprezni kad je riječ o političkim rizicima. Jer, politički je kontekst za takav reeksport kapitala vrlo nepovoljan, zbog poznatih razloga. Istina, ekonomska globalizacija omogućuje da se neke političko-psihološke prepreke zaobiđu ili izigravaju. Tako kao krupni investitori ne bi morale figurirati beogradske banke ili poduzeća, već, na primjer, nekakvi međunarodni holdinzi sa sjedištem u Monacu ili Lichtensteinu. Dakako, ni ta igra skrivača nije bez ozbiljnih rizika. No globalizacija ima i drugu, manje povoljnu fasetu. Naime, na poprištu bi se mogli pojaviti i drugi, ekonomski jači konkurenti ne samo iz zapadnih zemalja, koji bi mogli mobilizirati podršku svojih vlada, već i oni iz neeuropskih zemalja, koje nemaju nekoga političkog interesa za uspjeh jugoistočnih integracija. Sve to čini navedenu taktičku varijantu neizvjesnom i upitnom.

Treća opcija, ma kako se profilirala, zahtijeva barem promjenu retorike. Druga opcija ne zahtijeva znatniju promjenu retorike, jer se adresat poruka

ne mijenja. Međutim, izborom treće opcije mijenja se adresat: sada je to na prvom mjestu “međunarodna zajednica”. Retorika - od jezičnog idioma do političkih mitova i rituala - sada mora biti podešena zapadnom uhu. To nije teško učiniti čak i bez ikakve “poduke” izvana, samo kako te nove poruke “prodati” vlastitom stanovništvu koje je tradicionalno naviklo na drukčiji idiom? Točnije, kako legitimizirati tu strategijsku opciju ne samo u nacionalno-kulturnom smislu već i izravno u unutrašnjopolitičkom smislu (glasačima na izborima). To bi ponajprije bio zadatak i izazov za intelektualne elite.

U nultoj fazi, dok različiti integracijski projekti egzistiraju samo na papiru, problem ne bi bio toliko kompliciran. Naime, u zagovaranju integracije može se zapadna retorika prilično lako prilagoditi nacionalnom uhu, ako se naglasak stavi na političku integraciju kao glavni cilj, a u kojoj samorazumljivo Srbiji pripada poseban status kao glavnom činitelju nove političke konfiguracije u regiji. A, s druge strane, može se i dalje očuvati stanoviti kontinuitet antihrvatskog diskursa vještom reciklažom kritika i packi koje Hrvatskoj dolaze sa Zapada.

Veliki bi se problem, međutim, pojavio kad bi došlo do stvarne provedbe ekonomske integracije (čak i u njezinoj početnoj fazi). U toj bi fazi antihrvatski diskurs postao kontraproduktivan, pa bi se morao zamijeniti nekim “pozitivnijim” diskursom. Ali gdje pronaći ideje i metafore za taj novi diskurs - kod Vuka St. Karadžića (“brat je mio koje vjere bio”), ili kod Strossmayera (ideja južnoslavenstva), ili pak kod Josipa Broza (“bratstvo-jedinstvo”)? Pa sve su te ideje i metafore ne samo semantički ispražnjene već i povijesno-politički potrošene. Može li se uopće pronaći formula koja bi bila minimalno prihvatljiva i za elite i za široke slojeve, ali ne samo u Srbiji već i u Hrvatskoj? Pa ipak, nije glavni problem u pronalaganju neke magične formule; nekakva se formula uvijek može pronaći ili izmisliti kad to zahtijeva stvarna situacija. Iza pomanjkanja prihvatljive formule krije se mnogo dublji problem u cijeloj regiji: problem destigmatizacije *Drugog* (Other) kao uvjet za uspostavu bilo kakvih odnosa. Destigmatizacija bi se mogla metaforički usporediti s razminiranjem fizikalnog prostora: na miniranom terenu ne može se ništa graditi. Tako bi bez deminiranja mentalnog prostora bilo kakva (a pogotovo iznuđena) regionalna integracija, čak i na čisto ekonomskom terenu, funkcionirala po postdaytonskom obrascu. Njegov je najveći dommet “hladni mir”. Bez toga deminiranja mentalnog prostora, teća opcija je samo politička fikcija.

Na kraju, čini se kao da racionalno strategijsko razmišljanje vodi u slijepu ulicu. No i u toj “ulici” političke i intelektualne elite nisu u istom položaju. Kao funkcionalne društvene elite, i političke i intelektualne elite moraju biti “vrlo uposlene” (very busy). I za njih vrijedi maksima iz showbusinessa: Show must go! Političke elite, ne odričući se u načelu tradicionalne orijentacije *Drang nach Westen*, mogu se “uposliti” na finalizaciji teritorijalnih dobitaka u Bosni i Hercegovini, koji ujedno služe i kao uvjerljiv argument da projekt Velike Srbije *en fin de compte* nije bio

promašaj. Kako će ta finalizacija zahtijevati još vremena i napora, političke će elite biti “vrlo uposlene”, a definitivni izbor strategijske opcije u odnosu prema Hrvatskoj može i pričekati. U praktičnoj politici može se ići metodom “muddling through”, koja bi se kasnije, ako se pokaže probitačnom, stopila s trećom opcijom ili prezentirala kao treća opcija. Intelektualne elite također moraju biti “uposlene”, ali na drukčijem terenu: u “proizvodnji svijesti”. Njihov će glavni problem biti, kako dizajnirati vlastiti proizvod (“nacionalni program”) kad opća strategijska orijentacija nije jasno određena. Ali njihov “pogon” ne smije stati, jer im u protivnom prijete potpuna marginalizacija u nacionalnom životu. Može li im, i koliko, tu pomoći ideološki “muddling through”, imajući na umu da je jedna od važnih funkcija ideologije spajanje nespojivih sadržaja u kognitivno koherentnu cjelinu? To je pitanje za raspravu.

Vide li intelektualne elite u Srbiji te probleme i, ako ih vide, kako ih vide? Što se uopće događa u “proizvodnji svijesti”; ima li naznaka nekih novih pomaka, ako ne i trendova? U kojem smjeru? Na ta pitanja odgovor bi mogle dati samo empirijske studije. S obzirom na veliku relevantnost takvih studija za Hrvatsku, bilo bi potrebno utemeljiti, i to najprije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, dugoročni projekt praćenja zbivanja u toj oblasti.

Josip Županov

*GENERAL STRATEGIC ORIENTATION AND
VIABLE OPTIONS OF POLITICAL AND
INTELLECTUAL ELITES IN SERBIA*

Summary

Following the military defeat of the secular strategic orientation (*Drang nach Westen*) in Croatia of Serbian political and intellectual elite, a question arises: which are the feasible strategic options of Serbian nationalist elites? Theoretically, three options are possible: (1) radical strategic reorientation: giving up entirely on the existing orientation and setting up new strategic priorities; (2) a respite and mustering strength for a new round (a reprise of the tactical variant of 1991); (3) hatching a novel, long-term tactical variation which would enable the achievement of strategic objectives step by step, by “peaceful means”.

The author finds the third option most viable, though there are no hints that such a choice has actually been made. However, supposing this option might eventually be acted upon, the author goes on to envisage the quandaries and dilemmas which political and intellectual elites in Serbia might be faced with.